

Adam Podsiadły
Wyższa Szkoła Humanistyczna
im. Króla Stanisława Leszczyńskiego w Lesznie

JAN AMOS KOMEŃSKI JAKO OBYWATEL LESZNA JOHN AMOS COMENIUS AS A RESIDENT OF LESZNO

Summary: Adam Podsiadły in his entry John Amos Comenius as a citizen of Leszno discusses very important period in life of Comenius which is closely linked to his residence in Leszno. For this outstanding scholar, teacher, philosopher, writer, politician and one of the leaders of the Unity of the Brethren, Leszno became the cradle of scientific ideas. His research led him to introduction of pictorial teaching methods and innovative ways to learn foreign languages. In Leszno Comenius wrote pieces like „Janua linguarum reserata” and „Didactica magna” next to working on the issue of „Orbis sensualium pictus”. Even though, thanks to his great achievements, Comenius became a figure widely known and respected in the seventeenth-century Europe, the time he spend in Leszno connects him strongly with this town and the entire region of Wielkopolska.

Keywords: Comenius, Leszno, Unity of the Brethren, science, pedagogy, didactics

J.A. Komeńskiego żył i pracował w Lesznie od 1628 do 1642 r., ponownie od 1648 do 1650 i ostatni raz – od 1654 do 1656. Okresy nieobecności związane były z jego dłuższymi wyjazdami do Anglii, Szwecji, Elbląga i Siedmiogrodu. Jednak po raz pierwszy Komeński zobaczył Leszno w 1625 r., dokąd dotarł przez Śląsk i Łużyce z Moraw w towarzystwie przedstawicieli Jednoty braci czeskich: Jana Cyrilla, Jerzego Sadowskiego i Krystyny Poniatowskiej.

Od lat wobec czeskich i morawskich innowierców narastała nietolerancja i prześladowania na tle wyznaniowym i przenieśli oni rychłe wygnanie ze swojej ojczyzny. Tak też się ostatecznie stało i za sprawą edyktu wydanego (1627 r.) przez cesarza Ferdynanda II około 30 tysięcy dysydentów musiało uciekać z kraju na emigrację.

W tej sytuacji głównym celem przyjazdu Komeńskiego do Leszna było wyprzedzające przed nadejściem spodziewanego exodusu współwyznawców, rozpoznanie warunków i wyjednanie zgody na osiedlenie kolejnej grupy członków Jednoty od właściciela miasta, wojewody bełskiego Rafała VII Leszczyńskiego (1579-1636). Czeskim dysydentom było wiadomo, że Leszczyński jako protestant osobiście sprzyjał i wspierał moralnie obecność w swoich dobrach

różnowierców. Leszno zaś słusznie cieszyło się na ziemiach polskich opinią centrum wielu religii i prawdziwej tolerancji wyznaniowej.

Komeński pod nieobecność właściciela pertraktował w tej sprawie z Janem Jerzym Schlichtingiem (1597-1658), sędzią powiatu wschowskiego i zarządcą dóbr Leszczyńskiego, i zasięgał rady u osiadłego wcześniej w Lesznie seniora (biskupa) Jednoty braci czeskich Marcina Gracjana Gerticha (1568-1629). Misja kierowana przez Komeńskiego zakończyła się powodzeniem i od lutego do kwietnia 1628 r. zjawiało się w Lesznie od 1500 do 2000 nowych emigrantów z Czech, Moraw i Śląska, znajdując w nim spokojny utulek (schronisko), jak się okazało na wiele lat. Komeński zanotował na tę okoliczność w zyciorysie: „z wielu innymi zostałem zawiany do Leszna” i opisał w *Lesnae excidium* (1656) to wielkopolskie miasto jako prężne, dobrze zorganizowane, bezpiecznie otoczone murami, posiadające: 3 rynki, 4 kościoły, 3 szpitale (w tym jeden prowadzony przez gminę braci czeskich), łaźnię miejską, szkołę, ponad 20 brukowanych ulic, 1600 domów i 2000 stałych obywateli zapisanych w miejskich księgach oraz liczną ludność napływową.

Wspomniana szkoła, czteroklasowa, łacińskojęzyczna o profilu humanistycznym, założona została w połowie XVI w. Kształciła synów szlachty i bogatych mieszczan, przygotowując uczniów głównie do studiów teologicznych. Niezbędne środki finansowe na jej utrzymanie, z alumnatem dla 12 ubogich młodzieńców chcących się przygotować do stanu duchownego, pensje dla nauczycieli, na wybudowanie domu dla polskiego kaznodziei, zapewniali z własnej szkatuły dziedzice miasta Rafał VII, a później jego syn Bogusław Leszczyński (1612-1659).

Ówczesne Leszno zamieszkiwała głównie ludność niemiecka, ze swoim liczebnie największym zbojem, do którego należała również polska Jednota braci czeskich. Polaków, współbraci w wierze nazywał Komeński: „Fratres ex alteranav” („Braćmi z drugiego okrętu”). Miasto było liczącym się w Wielkopolsce i kraju ośrodkiem gospodarczym i społecznym. Na zasobność ekonomiczną korzystnie wpływał rozwój rzemiosła, kupiectwa i wymiana handlowa z miastami wielkopolskimi i śląskimi. Z gospodarstw rolników położonych blisko granic miasta dostarczano na targi i jarmarki produkty żywnościowe, w ilości wystarczającej do potrzeb.

Duchowe, intelektualne, kulturalne i towarzyskie życie Leszna w czasie przybycia Komeńskiego do miasta stało na wysokim poziomie, porównywalnym pod tym względami z Toruniem, Gdańskiem i Elblągiem. W latach świetności w grodzie Leszczyńskich współpracowały ze sobą dwie drukarnie: kalwińska sprowadzona (1629 r.) z morawskich Králic przez Mateusza Krokocińskiego, którą po jego śmierci przejął Daniel Vetter (1592-ok. 1669) i luterańska prowadzona od 1636 r. przez Wiganda Funcka (?-1662). Obie oficyny drukowały na użytek różnowierczego środowiska krajowego i lokalnego. Wydawane w nich dzieła z różnych dziedzin wiedzy trafiały także do czytelników w ośrodkach naukowych za granicą. Sprowadzali je z Leszna do swoich prywatnych

bibliotek możni panowie i szlachta o postępowych poglądach. Wtedy to Leszno zasłużyło na miano „Wielkopolskich Aten”.

Komeński osiadł w Lesznie jako 36-letni, dojrzały mężczyzna i zrazu zamieszkał z drugą żoną (od 1624 r.) Dorotą Marią Cyrill (zmarłą i pochowaną na przykościelnym cmentarzu św. Jana w Lesznie w 1648 r.), córką biskupa Jednoty braci czeskich Jana Cyrillau – superintendenta Jednoty Jana Marcina Gerticha. Później uzyskał lokum w pomieszczeniach budynku gimnazjum, które nazywał muzeum. W Lesznie Komeńskim powiększyła się rodzina, po starszej o rok Dorocie Krystynie przysłała na świat w 1629 r. córka Elżbieta. W wieku 21 lat wyszła w Lesznie za mąż za Piotra Figulusa (1619-1670), sekretarza Komeńskiego i biskupa Jednoty. Związek ten dał Komeńskiemu wnuków Jabłońskich: Jana Teodora (ur. 1654 r.), pedagoga, leksykografa, i Daniela Ernesta (ur. 1660 r.), doktora teologii, sekretarza Pruskiej Akademii Nauk w Berlinie.

Mimo że Komeński osiedlenie w „drugiej ojczyźnie” traktował jako tymczasowe wygnanie (podkreślał to nawet w dziełach wydawanych w Lesznie, które podpisywał: „scribebam in exilio”, „napisane na wygnaniu”, *Opera omnia* I, (254, 442) i żywił do końca życia niezachwianą nadzieję na powrót w rodzinne strony, kupił jednak w mieście w 1637 r. na własność za 150 dukatów dom w pobliżu bramy rydzynskiej. O jego przywiązaniu do Leszna dowodzi fakt, że nigdy nie miał wahań, czy wrócić do „drugiego domu” po europejskich podróżach.

Nie wiadomo jednak, jaki był prawny status Komeńskiego emigranta w Polsce. Być może, ale nieznana jest data, uzyskał prawo miejscowe obywatela Leszna i złożył na tę okoliczność wymaganą przysięgę jego dziedzicowi i stał się formalnie poddanym Leszczyńskich.

Pierwsze, trudne miesiące na emigracji w Polsce Komeński dzielił wspólnie z zaprzyjaźnionymi od dawna rodzinami Sadowskich i Cyrillów. Był blisko związany z wizjonerką Krystyną Poniatowską (1610-1644), córką ministra i bibliotekarza Jednoty Juliana Poniatowskiego i żoną drukarza Daniela Vettera. Dość szybko nauczył się języka polskiego i łatwo się nim porozumiewał, ale swoje dzieła pisał głównie po łacinie, czesku i po niemiecku. Był świetnym mówcą i ówczesnym zwyczajem wygłaszał i oddawał do druku kazania synodalne i mowy pogrzebowe, jak słynny panegiryk *Spiegel gutter Obrigkeit* (1637) poświęcony zmarłemu Rafałowi Leszczyńskiemu.

Komeński uczestniczył w codziennym życiu miasta, nie tylko jako duszpasterz, ale i obywatel. Kiedy w Lesznie wybuchła epidemia dżumy, całymi dniami chodził po domach i odwiedzał chorych na „czarną śmierć”. Niósł humanitarną pomoc i dobre słowo cierpiącym współobywatelom, nie bacząc na niebezpieczeństwo zarażenia się chorobą. Apelowal do burmistrza i rajców miejskich o podjęcie wspólnej i skutecznej walki z epidemią. Związane z tym wydarzeniem smutne doświadczenia dały mu asumpt do napisania broszury o chrześcijańskim traktowaniu i leczeniu zakaźnie chorych (*Kurze Bericht von Pestilenz*, 1631).

Mecenat Leszczyńskich, którzy bardzo wysoko cenili mądrość Come-niusa, wiedzę, pracowitość i byli dumni, że goszczą u siebie człowieka europejskiego formatu, miał przede wszystkim niebagatelne znaczenie w finansowaniu

przez nich prac badawczych, zapewnieniu warsztatu naukowego, utrzymaniu asystentów i kosztów druku wydawnictw. Komeński przedstawił Rafałowi Leszczyńskiemu swoje plany, nad czym zamierza pracować przez całe życie, a ten przekonał go, aby wszystko, co napisał dotychczas dla czeskich współpracowników, oddał na użytek „sarmackiej ojczyzny”.

Komeński miał za sobą studia humanistyczne w kalwińskiej Hohe Schule w Herborn (1611-1613), gdzie słuchał wykładów Jana Henryka Alstedta (1588-1638), przedstawiciela XVII-wiecznych neoscholastyków, i Jana Fischera-Piscatora (1546-1625), których poglądy wywarły duży wpływ na pogłębienie zainteresowań Komeńskiego dydaktyką i wychowaniem oraz na wypracowanie i ogłoszenie projektów reform systemu szkolnictwa. Studia teologiczne ukończył na uniwersytecie w Heidelbergu w 1614 r. Zdobył już praktykę nauczycielską i doświadczenie w charakterze ministra (duchownego) Jednoty braci czeskich w Fulnek i Przerowie. W dotychczasowym dorobku autorskim miał już publikacje religijne oraz pedagogiczno-filozoficzne, wydane w języku czeskim. W 1616 r. napisał *Zasady łatwiejszego nauczania gramatyki*, w 1619 r. wychodzą *Listy do nieba*, w 1622 r. *Listy o niedoskonałości*, a w 1623 r. ukończył *Labirynt świata*, dedykując go Karolowi Starszemu z Žerotina, człowiekowi, który odważnie chronił morawskich i czeskich innowierców w czasie zawieruchy spowodowanej wojną trzydziestoletnią. W Amsterdamie (1627 r.) wychodzi drukiem mapa Moraw nad którą Komeński pracował przez dziesięć lat. Do Leszna przywiózł swój księgozbiór i nieukończone w Czechach prace oraz szkice planowanych wydawnictw. Miał na miejscu do dyspozycji archiwum Jednoty, które dzięki staraniom starszyny ściągnięto z Moraw i umieszczono w Lesznie. Mógł korzystać z dzieł, głównie w języku łacińskim, zgromadzonych w bibliotece gimnazjum. Z biegiem czasu docierały z zagranicy nowe publikacje, przysyłane specjalnie dla Komeńskiego. Wszystko to było dla niego niezbędnym oparciem w kontynuacji naukowej działalności. Ważną w tym rolę odgrywały też bliskie relacje z całą plejadą obecnych w Lesznie wybitnych postaci, twórcza atmosfera, swoboda wymiany myśli, dyskusji, wzajemnych inspiracji i oddziaływania między nimi.

Najwybitniejszym przedstawicielem leszczyńskiego środowiska naukowego owych czasów, obok Komeńskiego, był Jan Jonston (1603-1675), lekarz, biolog, historyk i filozof. Twórca jednych z pierwszych w Europie encyklopedii przyrodniczych, a także encyklopedycznego podręcznika z zakresu medycyny. Dla szkoły w Lesznie opracował dwa podręczniki historii powszechnej. Jonston był współautorem i współrealizatorem lansowanej przez Komeńskiego idei „pansofii” (wszechwiedzy). Obaj uczeni wyrażali zbieżny pogląd, że każdy człowiek jest uzdolniony w jakiejś dziedzinie, lecz aby te zdolności się ujawniły, należy go kształcić. Bliskim przyjacielem Komeńskiego był matematyk, geometra, kartograf i poeta polsko-łaciński, Maciej Głóskowski (ok. 1590-1658). On to przekonał Komeńskiego do oddania na użytek szkoły w Lesznie jego „Wielkiej dydaktyki” oraz zreformowania szkoły według zasad tam zawartych na „gymnasium illustrae” (gimnazjum realne, ogólnokształcące). Komeński wyrażał pochlebne opinie o twórczości poetyckiej Głóskowskiego. Anna Memorata (ok. 1615-1645),

córka duchownego i kaznodziei Jednoty braci czeskich, przydawała swoją poezją splendoru kulturze miasta. Podpisywała zazwyczaj swoje wiersze okolicznościowe, panegiryki i elegie jako: „Virgo Polona” („Dziewica Polska”).

Oddanym współpracownikiem Komeńskiego w Lesznie był również David Vechner (1594-1664), pedagog i nauczyciel, który na podstawie *Januy* Komeńskiego podjął się opracowania własnego podręcznika retoryki. Do tego grona należy również zaliczyć Jana Dekana (zm. po 1652 r.), inżyniera wojskowego, geometrę i budowniczego, kantora i prorektora gimnazjum w Lesznie; Henryka Martiniego (Martinusa, 1615-1675), doktora filozofii i medycyny, lekarza praktyka w Lesznie, gdzie wydał (1645 r.) rozprawę z pogranicza chemii i medycyny *Anatomia urinae Galeno-Spagyrica*, w której deklarował się jako zwolennik poglądów Hipokratesa i Galena. Prawdopodobnie pod wpływem Jonstona i Komeńskiego opracował dwa podręczniki szkolne: *Rethorica contracta* i *Elementa doctrinae logicae*. Andrzej Węgierski (1600-1649), znany też pod pseudonimem Regenwosius, historyk reformacji i nauczyciel, przetłumaczył podręczniki *Janua* i *Vestibulum* (wprowadzenie do *Januy*) na język polski.

Za jego namową Komeński podjął pracę nauczyciela w leszczyńskiej szkole (1629 r.), czuwał nad sprawami alumnatu, a w 1636 r. objął funkcję jej rektora, którą pełnił do wyjazdu do Anglii w 1641 r. (ponownie od 1648 r.). Opiekował się studentami wysyłanymi z Leszna na wyższe uczelnie. Zawsze uważał szkołę za dźwignię kultury, moralności i pobożności. Z prowadzenia zajęć szkolnych (kilka godzin lekcji w tygodniu za wynagrodzeniem) nie był jednak w pełni zadowolony. Odciągały go bowiem od studiów i pisania, ale ta sposobność praktyki dydaktycznej, którą pojmował jako „sztukę uczenia wszystkich, wszystkiego” i poznanie „na żywo” problemów wychowawczych, bardzo mu pomogły w organizacyjnym zreformowaniu szkoły i przygotowaniu całkowicie nowych podręczników do nauki. Do zdolnych uczniów Komeńskiego należał m.in. późniejszy jego protektor Bogusław Leszczyński.

Biskupa Jednoty, Komeńskiego mocno również absorbowwały obowiązki kościelne. Za jego czasów w Lesznie odbyło się 31 synodów i we wszystkich uczestniczył. Na jednym z nich, w marcu 1639 r. rozpatrywano kwestię konfliktu Komeńskiego z Hieronimem Broniewskim, członkiem Jednoty, na tle krytyki „pansofii”. Broniewski dopatrywał się w niej szkodliwych i niebezpiecznych błędów. Wyszczególniał je w napisanym memoriale pt. *Anno tatu culae* i tekst ten kolportował wśród współwyznawców. Krytykowi nie podobało się, że „pansofia”, „jako wiedza świecka usuwa w cień, a nawet całkowicie lekceważy religię”. Zarzucał Komeńskiemu, iż „za jej pomocą zamierza doprowadzić ludzi do pełnej doskonałości i szczęścia, które przecież zależy od Boga”. Żądał, aby twórca idei „pansofii” przestał nią niepokoić Kościół braci czeskich. Dyskredytował w memoriale pracę wychowawczą Komeńskiego i jego działalność na stanowisku rektora. W odpowiedzi krytykowi, na swoją i „pansofii” obronę Komeński przygotował traktat pt. *Conatuum pansophicorum dilucidatio*, gdzie dobitnie wykazał niewłaściwe zrozumienie przez swego adwersarza założeń i celów „pansofii”. Podobne stanowisko zajęli członkowie wspomnianego synodu i nie przyjęli dy-

misji z rektoratu złożonej przez Komeńskiego w proteście przeciwko atakowi Broniewskiego.

Po śmierci seniora Jana Cyrilla obarczony został dodatkowo inspekcją kościołów braci czeskich, co powodowało częste podróże poza Leszno. Jako jeden z delegatów Jednoty braci czeskich z Leszna brał udział w rokowaniach, które doprowadziły (1634 r.) do zjednoczenia zborów kalwińskich i luterańskich. Na dłuższe wyjazdy w celach naukowych za granicę musiał uzyskać każdorazowo zgodę przełożonych Kościoła lub synodu. Kierownictwo Jednoty i Jan Schlichting nie w pełni akceptowali udział Komeńskiego w toruńskim „Colloquium Charitativum” (1645 r.), religijnej dyspacie, która zakładała pojednanie z katolicyzmem polskich wyznań reformowanych. Ale mimo to uczestniczył on w przygotowaniach i obradach przez trzy tygodnie. O zwolnienie z niektórych obowiązków kościelnych interweniował nieraz u władz kościoła Rafał Leszczyński, zdając sobie sprawę, jak dużo czasu i spokoju zabierają, ze szkodą dla swobodnej aktywności naukowo-badawczej i pisarskiej Komeńskiego.

Zainteresowania Komeńskiego historią swojej religijnej wspólnoty wpłynęły na opracowanie i wydanie (druk prawdopodobnie w Lesznie) obszernego dzieła Jana Łasockiego o dziejach Jednoty braci czeskich. Ósmą część tej książki w łacińskim oryginale przetłumaczył na język czeski (*Historie de orgine et rebus gestis Fratrum Bohemorum, Pana Jana Lasytského Szlachtica Polského Historie o Původu a ěinech Bratřj Českých Kniha Osmá*, 1649).

Intelektualno-naukowe środowisko miasta osobiście doceniał wojewoda poznański Krzysztof Opaliński (1611-1655) i opublikował w oficynie D. Vettera swoje *Satyry* (1650). Podobieństwa poglądów pedagogicznych i politycznych Opalińskiego i Komeńskiego wpłynęły na założenie w mieście tego wielkopolskiego magnata, w Sierakowie (1650), pierwszej szkoły zorganizowanej według zasad, programu nauczania i z podręcznikami *Scholae latinae Vestibulum in usum Gymnasii Opaliniani i Charecter virtutum* (1651) opracowanym i przez czeskiego pedagoga.

Oprócz tego Komeński prowadził z Leszna rozległą korespondencję na tematy pedagogiczne, filozoficzne, polityczne, religijne i wydawnicze z przedstawicielami europejskich środowisk intelektualnych (np. z Samuelem Hartlibem i Johnem Duryem w Anglii). Tą też drogą docierały do niego opinie i recenzje o jego najnowszych książkach i wiedza o tym, co się aktualnie dzieje w europejskiej nauce i kulturze. W Lesznie bywali u Komeńskiego przedstawiciele Akademii Rakowskiej i umieszczali w tutejszym gimnazjum młodych arian. Działalność Komeńskiego w Lesznie koncentrowała się przede wszystkim na studiach i aktywnej twórczości naukowej, głównie w dziedzinie pedagogiki. W okresie pierwszego pobytu Komeńskiego w Lesznie powstały co najmniej 34 prace jego autorstwa.

W 1631 r. ukazał się w Lesznie jeden z najslawniejszych podręczników Komeńskiego *Janua linguarum reserata (Brama języków otwarta)*, gdzie w nowatorski i oryginalny sposób połączył naukę języka łacińskiego z nauką o rzeczach. Podręcznik miał 100 ustępów, zawierających wszystkie dziedziny życia, okre-

ślone przy pomocy 1000 zdań. Polskiemu czytelnikowi udostępnił go w swoim tłumaczeniu Andrzej Węgierski opatrując tytułem: *Drzwi języków otworzone, albo nasiennik języków i umiejętności wszelkiej, to jest krótki polskiego i któregośkolwiek innego języka pospołu z umiejętności i nauk gruntem nauczenia się sposób, pod tytułów stem, periodów tysiuncem ogarniony. Jako mądry nie z uwagi, lecz z ceny szacuje perty: tak też z pożytku naukę smakuje*. Dwa lata później dzieło to w skróconej wersji pt. *Vestibulum* wyszło w Gdańsku. Inną pracę *Informatorium školy mateřské*, napisał Komeński w latach 1629-1630, a ukazała się drukiem w Lesznie w 1636 r. *Informatorium* było pierwszą w literaturze pedagogicznej publikacją, dotyczącą teorii wychowania przedszkolnego dzieci do lat sześciu. Z nieprzerwanych zainteresowań na temat usprawniania metody nauczania języków obcych wydał w Lesznie (1648), *Linguarum methodus novissima (Najnowsza metoda nauczania języków)*. W odpowiedzi na polecenie Leszczyńskiegów sprawie przeprowadzenia reformy gimnazjum (po połączeniu tej placówki ze szkołą kalwińską), przygotował ordynację szkolną: *Lege sillustris Gymansii Lesnensis (Prawa znamienitego Gimnazjum Leszczyńskiego)*.

W Lesznie powstała *Wielka dydaktyka* szczególnie ważna dla dorobku Komeńskiego i przynosząca autorowi międzynarodowe uznanie i sławę. Dzieło to było podstawą i punktem wyjściowym dla wszystkich następnych prac pedagogicznych uczonego. Śmierć protektora i przyjaciela Komeńskiego, Rafała Leszczyńskiego w 1636 r. uniemożliwiła plany wydawnicze i *Didactica magna* ukazała się dopiero w wydaniu zbiorowym dzieł dydaktycznych w Amsterdamie w 1657 r. Komeński napisał w Lesznie dwa dramaty dla teatru szkolnego: *Diogenes Cynicus roidivovus (Diogenes, cynik zmartwychwstały)* i *Abrahamus Patriarcha*, w swojej treści propagujące zasady wychowawcze i etyczne pedagoga. Obie sztuki zostały wystawione w 1640 i 1641 r.

Wielką zasługą Komeńskiego w historii wychowania było teoretyczne uzasadnienie pogładowości i jej zastosowanie w nauczaniu. Jednym ze środków do osiągnięcia tego celu było wprowadzenie ilustracji do tekstów podręczników. Pomysł zrodził się w Lesznie i po raz pierwszy wysunięty został w „pansofii”. Doskonałym przykładem zastosowania tej metody w dydaktyce był podręcznik, „encyklopedia” – czytanka szkolna rozpisana na 150 rozdziałów pt. *Orbis sensuallium pictus (Świat w obrazach)*, wydany po raz pierwszy w Norymberdze (1658).

Po czteroletnim pobycie na Węgrzech, gdzie Komeński pracował jako nauczyciel i zreformował szkołę w Sárospatak, powrócił do Leszna w połowie 1654 r. na trzeci i ostatni etap swojego pobytu w tym mieście. W 1655 r. wybuchła wojna polsko-szwedzka, a Komeński z inspiracji J. Schlichtinga, pisze i publikuje panegiryk na cześć króla szwedzkiego Karola Gustawa pt. *Panegyricus Carolo Gustavo, magno Suecorum Vandalorumque Regi, incruento Sarmatiae victori et qua quavenit liberatori pio, felici (Chwała Karolowi Gustawowi, bezkrwawemu zwycięzcy Sarmacji)*. Ten *de facto* manifest polityczny przysporzył autorowi wielu wrogów i zarzuty zdrady wobec Polski. Pod koniec kwietnia 1656 r. polskie wojsko zajmuje i pali Leszno. Komeński traci prawie cały swój dorobek naukowy, rękopisy, bibliotekę i dom. Ucieka z miasta wraz z rodziną i przez Śląsk i Niem-

cy udaje się do Amsterdamu. Pod wpływem tych tragicznych wydarzeń, zalamany i rozgoryczony publikuje *Lesnae Excidium* (*Zburzenie Leszna*), zarzucając Polakom okrucieństwo, barbarzyństwo, głupotę i nietolerancję, ale przemilczał niemal zupełnie swoją co najmniej dwuznaczną działalność polityczną.

Pomnik Jana Amosa Komeńskiego w Lesznie

Wykonany z brązu według projektu berlińskiego rzeźbiarza Alfreda Reichela stanął w sierpniu 1898 r. przed kościołem św. Krzyża. W 1947 r. przeniesiony został na plac imienia J.A. Komeńskiego w centrum miasta. [Fot. A. Podsiadły]

Przebywając do końca życia (1670 r.) w Holandii nie zerwał kontaktów z Lesznią. Interesował się odbudową miasta, wymieniał listy z dawnymi przyjaciółmi. Pomagał studentom przybywającym z Leszna po naukę w niderlandzkich uczelniach.

Leszno było kolebką wszystkich idei reformatorskich i planów naukowych, które Komeński realizował do końca życia. Tu przeszedł zasadniczą ewolucję poglądów pedagogicznych. Wprowadził do szkolnej dydaktyki poglądową metodę nauczania i przystosowane do niej nowe podręczniki. Był prekursorem nowatorskiego nauczania języków obcych. Za sprawą wielkiego dorobku myśli i pióra stał się uczonym znanym i cenionym w całej Europie, ale i kojarzonym z miejscem swojej długoletniej działalności – Lesznom w Wielkopolsce.

Bibliografia

1. Bieńkowski Tadeusz, *Komeński w nauce i tradycji*, Wrocław 1980.
2. Bahicki Joachim, Dybaś Bogusław, Harmut Rudolph (red.), *Budowanie mostów, Daniel Ernest Jabłoński w Europie wczesnego Oświecenia*, Leszno 2010.
3. Danysz Antoni, *Jan Amos Komeński. Przyczynki do jego działalności w Polsce*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego”, t. 25, Poznań 1898, s. 109-202.
4. Dworzaczkowa Jolanta, *Szkoła w Lesznie do roku 1656. Nauczyciele i programy*, Leszno 2003.
5. Fijałkowski Adam, *Orbis Pictus. Świat malowany Jana Amosa Komeńskiego*, Warszawa 2008.
6. Giertych Jędrzej, *U źródeł katastrofy dziejowej Polski: Jan Amos Komeński*, Londyn 1964.
7. Głowinkowska Barbara, Konior Alojzy (red.), *Słownik Biograficzny Leszna*, t. 1-2, Leszno 2011.
8. Głowinkowski Jan (red.), *Polsko-czeskie sympozjum komeniologów*. Leszno 27-28 maja 1978 (Materiały), Leszno 1979.
9. Hellwig Jan, *Szkolnictwo w Lesznie w XVII i XVIII w.*, „Rocznik Leszczyński”, t. 7, Leszno 1987, s. 99-111.
10. Łukaszewicz Józef, *Jan Amos Komeński, niegdyś rektor szkół w Lesznie*, „Przyjaciel Ludu”, nr 7, Leszno 1834, 54-56.
11. Łukaszewicz Józef, *O kościołach Braci Czeskich w dawnej Wielkopolsce*, Poznań 1835.
12. Karwowski Stanisław, *Kronika miasta Leszna*, Poznań 1887.
13. Konior Alojzy (red.), *Jan Amos Komeński. Dziś i jutro. Materiały z sesji naukowej w 400-lecie urodzin J.A. Komeńskiego*, Leszno 1992.
14. Konior Alojzy (red.), *Leszno i Leszczyńscy. Sesja naukowa z okazji 450-lecia lokacji miasta Leszna*, Leszno 1997.
15. Konior Alojzy (red.), *Jan Amos Komeński i bracia czescy w 380. Rocznice przybycia do Leszna (1628-2008). Materiały wydane z okazji 380. rocznicy przybycia braci czeskich do Leszna i 10-lecia Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Lesznie*, Leszno 2009.
16. Kosman Marcei, *Leszno na mapie drukarstwa w dawnej Wielkopolsce*, „Rocznik Leszczyński” nr 3, 1979, s. 394-398.

17. Kurdybacha Łukasz, *Działalność Jana Amosa Komeńskiego w Polsce*, Warszawa, 1957.
18. Matuszewski Adam, *Odrębność i stereotypowość życia umysłowego w Lesznie w XVII wieku*, Leszno 1998.
19. Osińska Wanda, *Jan Amos Komeński w Polsce. Repertorium prac Komeńskiego znajdujących się w polskich księgozbiorach*, Wrocław 1972.
20. Szymańska Kamila, *Pamięć i trwanie – Jan Amos Komeński w Polsce*, Muzeum Okręgowe w Lesznie, wystawa Jan Amos Komeńska Polska, Leszno 2009, s. 18-21.
21. Topolski Jerzy (red.), *Historia Leszna*, Leszno 1997.
22. Wernic Henryk, *Amos Komeniusz*, „Przegląd Pedagogiczny”, nr 10, 1882, s. 289-300; nr 14 1882, s. 427-437.